

Dr Catrin Fflur Huws

**Yr iaith Gymraeg fel
model ar gyfer torri'r
cylch diffyg defnydd
mewn cyd-destun
ieithoedd lleiafrifol**

Rhif 8 Gorffennaf 2011 • ISSN 1741-4261

Gwerddon

CYFNODOLYN ACADEMAIDD CYMRAEG

Yr iaith Gymraeg fel model ar gyfer torri'r cylch diffyg defnydd mewn cyd-destun ieithoedd lleiafrifol

Dr Catrin Fflur Huws

Cyflwyniad

Cychwynnodd y broses o ysgrifennu'r erthygl hon ddeng mlynedd yn ôl, gyda doethuriaeth¹ ar ddefnydd y Gymraeg yn y llysoedd yn sgil Deddf yr Iaith Gymraeg 1993.² Yn ystod y cyfnod hwnnw, sylwyd fod tueddiad, mewn sawl cyd-destun ieithyddol, i ddadlau nad yw'r ddeddfwriaeth yn ddigon uchelgeisiol ac nad ydyw, mewn gwirionedd, yn gorfodi sefydliadau i newid eu hymddygiad.³ Golyga hyn nad oes modd gwyrdroi'r patrwm lle gwelir cwmp yn y nifer o siaradwyr a chyfyngiad yn y gofodau lle siaredir yr iaith leiafrifol⁴ yn ddyddiol gan drwch y boblogaeth. Yn aml, fodd bynnag, nid oes gan y ddeddfwrfa unrhyw fwriad i gyflawni'r amcanion hyn, yn enwedig yn wyneb grym economaidd⁵ yr iaith fwyaf a diglosia hirsefydlog.⁶

Fodd bynnag, y ddadl a gyflwynir yn yr erthygl hon yw mai naif ydyw, ar sawl ystyr, dychmygu y gall deddfwriaeth ynddi'i hunan adfer iaith ar y sail nad oes unrhyw ysgogiad i'r mwyafrif o fewn deddfwrfa genedlaethol i orfodi darpariaeth i leiafrif ar ddyletswyddau'r mwyafrif.⁷ Yn gryno felly, ni bydd unrhyw ddeddfwriaeth ieithyddol yn ceisio disodli sefyllfa'r iaith fwyaf grymus drwy ganiatáu statws cydradd, yn ymarferol, â iaith leiafrifol. Dadleuir felly mai cychwyn y broses ydyw deddfwriaeth, ac nid diwedd y gân. Wedi deddfu, nid yw'r ddeddfwrfa'n debygol o gymryd cyfrifoldeb pellach dros iaith leiafrifol am o leiaf genhedlaeth, os o gwbl.⁸ Amcan yr erthygl, felly, yw ystyried sut

¹ Huws, C.F., *An Empirical Study into the Use of the Welsh Language in the Courts in the Twenty-First Century* (Traethawd doethuriaeth, Aberystwyth, 2005).

² (1993 c.38).

³ Gweler Walsh, J. a McLeod, W., 'An Overcoat Wrapped Round an Invisible Man? Language Legislation and Language Revitalization in Ireland and Scotland' (2008), *7 Language Policy*, 21–36.

⁴ Cydnabyddir fod gwahanol safbwyntiau yn bodoli ynghylch sut i ddisgrifio iaith sydd â statws ymarferol is na iaith arall. Fe all yr iaith fod yn iaith a siaredir gan leiafrif, ond fe all hefyd fod yn iaith a siaredir gan leiafrif o fewn un diriogaeth a mwyafrif o fewn tiriogaeth arall. Fe all gwmpasu sefyllfaoedd lle nad yw iaith yn iaith swyddogol er y'i siaredir gan drwch y boblogaeth. Fodd bynnag, defnyddir y term lleiafrifol yn yr erthygl hon i gwmpasu'r gwahanol sefyllfaoedd lle mae un iaith yn is ei statws na iaith arall.

⁵ Phillipson, R., *English Only Europe: Challenging Language Policy* (Routledge: Llundain, 2003), 145.

⁶ Heller, M., 'The Politics of Codeswitching and Language Choice'. Yn Eastman, C. M. (gol.), *Codeswitching*, (Multilingual Matters, Clevedon, 1992), 123–42, 123.

⁷ May, S., 'Misconceiving Minority Language Rights: Implications for Liberal Political Theory'. Yn Kymlicka, W. a Patten, A., *Language Rights and Political Theory* (Gwasg Prifysgol Rhydychen, 2003), 123–53, t. 126.

⁸ Yn y cyd-destun Cymreig, er enghraifft, ceir cyfnod o 25 mlynedd rhwng Deddf Llysoedd Cymru 1942 a Deddf yr Iaith Gymraeg 1967, 26 o flynyddoedd rhwng Deddf yr Iaith Gymraeg 1967 a Deddf yr Iaith Gymraeg 1993, a 18 mlynedd rhwng Deddf yr Iaith Gymraeg 1993 a'r Mesur Iaith.

i edrych ar ddeddfwriaeth ieithyddol o ogwydd gwahanol, gan ystyried yr hyn y gellir ei gyflawni o fewn ei pharamedrau, ac i ystyried i ba raddau y mae modd i siaradwyr yr iaith leiafrifol gymryd cyfrifoldeb am weithredu'r ddeddf mewn modd sydd yn cynyddu'r cyfleoedd i ddefnyddio'r iaith. Fe'i cychwynnir drwy drafod y patrwm presennol o ymateb i ddeddfwriaeth ieithyddol, yna fe ystyrir sut i newid y patrwm hwnnw, er mwyn newid ymddygiad ieithyddol. Oherwydd profiad yr ymchwilydd, a chylch gorchwyl y cylchgrawn a'i ddarllenyddiaeth, yr enghraifft a ddefnyddir yn bennaf yw enghraifft yr iaith Gymraeg yn y system gyfreithiol a'r system addysg ôl-16. Serch hynny, mae'r ddadl a gyflwynir yma yr un mor berthnasol mewn cyd-destunau ieithyddol eraill, ac felly er mai enghreifftiau Cymreig a gyflwynir yma, nid anodd fyddai trawsblannu'r argymhellion i awdurdodaethau a sefyllfaoedd eraill.

Sail

Yn aml, tuedd rhethreg ymgyrchoedd dros iaith leiafrifol yw canolbwyntio ar ffactorau allanol sydd yn 'bygwth' iaith 'mewn perygl'. Eglura Cameron, er enghraifft:

It is evident that the 'crisis' of language endangerment is generally presented in emotive and moralistic terms. While I would not go so far as to describe the result as a moral panic...it does arguably share some features with moral panic, such as the presupposition of a dire and rapidly deteriorating situation...the repeated expression of alarm about the scale of the problem and the use of emotionally loaded terms to describe it, e.g. death, endangerment, extinction, threat.⁹

Nid amcan yr erthygl hon yw gwadu fod hanes o anghyfartaledd wedi bodoli mewn sawl cyd-destun ieithyddol, ac adwaenir y cefndir hanesyddol, lle breiniwyd yr iaith fwyafrifol, fel ffactor sydd wedi cyfrannu'n sylweddol at sefyllfa gyfredol cymunedau a rhwydweithiau ieithyddol lleiafrifol.¹⁰ Fodd bynnag, mewn sawl awdurdodaeth, gwelwyd fod newid wedi bod yn y feddylfryd, a bod nifer o ieithoedd lleiafrifol eisoes wedi derbyn statws swyddogol neu statws gydradd, neu ynteu ddarpariaethau sydd yn hybu defnydd yr iaith mewn sefyllfaoedd penodol, a hynny ar lefel ryngwladol yn ogystal ag ar lefel ddomestig.

Serch hynny, parheir i ystyried fod ieithoedd lleiafrifol mewn sefyllfa fregus, a chyfeirir at gysondeb neu gwmp yn nifer yr oedolion sydd yn gallu siarad yr iaith, yn ogystal â chwmp yn y cyfleoedd i ddefnyddio'r iaith o ddydd i ddydd.¹¹ Yn aml yr ymateb cyffredin i hyn yw tybied nad yw'r polisïau swyddogol yn ddigon uchelgeisiol, neu ddadlau eu bod yn cynrychioli cyfaddawdu gormodol er mwyn peidio dieithrio gwrthwynebwy.¹² Dadl arall a gyflwynir yw nad yw deddfwriaeth ieithyddol yn ddigon cryf i wrthsefyll grym

⁹ Cameron, D., 'Language endangerment and verbal hygiene: history, morality and politics'. Yn Duchêne, A. a Heller, M., *Discourses of Endangerment* (Continuum, Llundain, 2008), 268–85, 269.

¹⁰ Er enghraifft, ceir amlinelliad o'r cyd-destun Sbaeneg yng ngwaith Turell. Gweler Turell, M.T., 'Spain's Multilingual Make-up: Beyond, Within and Across Babel'. Yn Turell, M.T., *Multilingualism in Spain* (Multilingual Matters, Clevedon, 2001), 1–57, 2.

¹¹ Ambrose, J. a Williams, C.H., *Scale as an Influence on the Geolinguistic Analysis of a Minority Language* (Adran Ddaearyddiaeth a Daeareg, North Staffordshire Polytechnic, 1981).

¹² Turell, M.T., 'Spain's Multilingual Make-up', *op.cit.*, 1–57, 1–2.

economaidd (yr iaith fwyafrifol fel iaith sydd yn fanteisiol i'w harddel o safbwynt cyfleoedd gyrfaal a llwyddiant) a hanesyddol (yr iaith fwyafrifol fel yr iaith a orfodwyd, ar draul yr iaith leiafrifol, a eithriwyd o ofodau ffurfiol) yr iaith fwyafrifol, yn enwedig pan mai'r Saesneg yw'r iaith fwyafrifol dan sylw.¹³ Yr hyn sy'n gyffredin yn y dadleuon hyn yw'r tueddiad i ystyried tranc iaith leiafrifol fel rhywbeth y gellir ei feio ar ffactorau allanol.¹⁴

Yr hyn a anwybyddir, fodd bynnag, yw fod nifer o'r deddfau presennol eisoes yn cynnwys sgôp helaeth ar gyfer adfywio'r iaith leiafrifol mewn modd llawer mwy ystyrlon nag a welir ar hyn o bryd. Hyd yn oed mewn deddfau nad ydynt ond yn cynnig amddiffyniad elfennol i iaith leiafrifol ceir datganiadau eang a chynhwysfawr o statws yr iaith leiafrifol. Os edrychwn, er enghraifft, ar Ddeddf yr Iaith Aeleg 2005¹⁵, gwelwn fod geiriad y ddeddf yn gallu cwmpasu ystod eang o weithgareddau. Mynega'r teitl hir, er enghraifft, mai amcan y ddeddf yw "securing the status of the Gaelic language as an official language of Scotland commanding equal respect to the English language" ac fe allai'r Cynllun Iaith Cenedlaethol y cyfeirir ato yn adran 2 yr un ddeddf gynnwys ystod eang o strategaethau er mwyn hybu defnydd a dealltwriaeth yr iaith Aeleg, ynghyd â hybu addysg a diwylliant Gaelaidd. Gan hynny, y mae potensial sylweddol eisoes o fewn deddfau iaith cyfredol i adfywio iaith leiafrifol drwy newid ymddygiad ieithyddol, ac felly pe gellid defnyddio'r adnoddau presennol mewn modd mwy strategol, yna gellid sicrhau fod mwy o gyfleoedd i ddefnyddio'r iaith heb ychwanegu baich ariannol anghymesur. Drwy ystyried parhad iaith leiafrifol fel cyfrifoldeb ei siaradwyr, yn hytrach na disgwyladau i'w gosod ar y sawl nad ydynt yn arddel yr iaith, yna gellir adnabod ffyrdd o ddefnyddio'r fframweithiau cyfreithiol cyfredol mewn modd sydd yn hybu defnydd yr iaith leiafrifol, yn hytrach na'i rhwystro. Â'r erthygl hon yn ei blaen felly i egluro sut mae gweithrediad y polisiau iaith cyfredol yn gallu parhau cylchred o ddiffyg defnydd ieithyddol, a sut y gellir defnyddio'n strategol y fframweithiau deddfwriaethol sydd eisoes yn bodoli er mwyn torri'r gylchred honno.

Y Cylch diffyg defnydd

Yr hypothesis a gyflwynir yma yw bod cylchred o ddiffyg defnydd ieithyddol ar waith yn y modd yr ymatebir i bolisiau ieithyddol. Gan hynny, amcan yr adran hon yw egluro'r gylchred honno. Un o'r ffactorau sydd yn peri i iaith ddod yn iaith leiafrifol yw edwiniad yn nifer ei siaradwyr. Fe arwain hyn at edwiniad ym maint yr ardaloedd hynny lle ceir nifer ddigonol o siaradwyr yr iaith leiafrifol i sicrhau ei defnydd fel yr iaith arferol o ddydd i ddydd, a hynny yn ei dro yn arwain at edwiniad pellach yn nifer y siaradwyr, oherwydd i'r 'arfer' o ddefnyddio'r iaith gael ei gollu. Arwain hyn at yr hyn mae Fishman ac eraill wedi ei ddisgrifio fel amnewid ieithyddol, neu 'language shift',¹⁶ sef sefyllfa lle nad yw siaradwyr iaith leiafrifol yn arddel yr iaith honno, gan droi yn hytrach at ddefnyddio'r iaith fwyafrifol. Gall hyn fod o ddewis, neu ynteu oherwydd fod cyfyngiad ar eu gallu i wneud y dewis hwnnw, megis lle nad yw'r gwrandawr yn deall yr iaith. Fodd bynnag, yr un yw'r effeithiau, sef llai o ofodau ar

¹³ Fishman, J.A., *Can Threatened Languages Be Saved?* (Multilingual Matters, Clevedon, 2001), 6.

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ (2005 asp7).

¹⁶ Fishman, *Can Threatened Languages be Saved?*, *op.cit.*, 1.

gyfer defnyddio'r iaith mewn modd anarwyddocaol (unmarked),¹⁷ dirywiad mewn rhuglder yn yr iaith leiafrifol, ac felly llai o gymhelliant ar gyfer ei pharhad.¹⁸

Ymateb cyffredin i'r patrwm hwn yw datblygu polisïau er mwyn adfer yr iaith, naill ai drwy gynllunio statws neu drwy gynllunio corpws, neu gyfuniad o'r ddau.¹⁹ Felly, mewn sawl cyd-destun ieithyddol, gwelwyd datblygiad mewn darpariaeth addysgol a darpariaeth gwasanaethau cyhoeddus yn ystod yr ugeinfed ganrif.²⁰ Eglurir y rhesymeg y tu ôl i ddatblygiadau o'r fath ar y sail bod y sefyllfaoedd hyn yn sefyllfaoedd statws uchel, tybir, felly, fod yr hawl i ddefnyddio iaith leiafrifol yn y sefyllfaoedd hyn yn arwain at barhad yr iaith a'i throsglwyddiad rhwng cenedlaethau.²¹

Fodd bynnag, oherwydd yr edwiniad yn nifer y siaradwyr, a'r edwiniad yn y gofodau anffurfiol, megis y cartref a sefyllfaoedd cymdeithasol, lle gellir defnyddio'r iaith, ceir hefyd amharodrwydd i ddefnyddio iaith leiafrifol mewn cyd-destunau ffurfiol:

A common formulation of the reversing language shift task is to set as a goal the elevation of Th (the threatened language) from n-P (non-powerful) to P (powerful) functions... If Th is not successfully (intergenerationally) maintained at the n-P level (and mother tongue transition is an informal, spontaneous, intimate n-P function), it will then have no mother tongue speakers within one generation who can use it for n-P functions. In that case it can still discharge certain P functions, but they will have to be acquired anew generation after generation via exposure to a P institution that is under Th control. Such institutions, like all P institutions, are typically under great n-Th (non-threatened language) influence, pressure or regulation. Thus the loss of crucial intergenerational Th-related n-P functions and the difficulty of substituting them for a new institutionally based (rather than intergenerationally transmitted) Th-related P functions is another reason why it is so difficult to save a threatened language.²²

¹⁷ Gwaith Myers-Scotton yw ffynhonnell categoreiddio codau ieithyddol fel codau arwyddocaol neu anarwyddocaol. Defnyddir iaith mewn modd anarwyddocaol pan y'i defnyddir yn y modd disgwylledig. Felly, lle ceir norm cymdeithasol o ddefnyddio un cyfrwng ieithyddol, yna fe'i defnyddir yn naturiol. Lle mae dewis iaith yn arwyddocaol, fe'i defnyddir yn fwriadol er mwyn mynegi safbwynt. Fodd bynnag, ni bydd grŵp llai grymus (megis grŵp ieithyddol lleiafrifol) yn gwneud hynny mewn sefyllfaoedd o ddifffyg hyder, ac felly os oes newid ieithyddol sydd yn golygu mai'r iaith fwyafrifol yw'r norm cymdeithasol, yna ni chrëir gofod ar gyfer defnyddio'r iaith arall. Dyma paham fod creu gofodau ar gyfer defnyddio'r iaith leiafrifol mewn modd anarwyddocaol yn berthnasol yng nghyd-destun yr erthygl hon. Myers-Scotton, C., 'A Theoretical Introduction to the Markedness Model'. Yn Myers-Scotton, C., *Codes and Consequences: Choosing Linguistic Varieties* (Oxford University Press, Rhydychen, 1998), 18–38.

¹⁸ Gweler Fishman, *Can Threatened Languages Be Saved? op.cit.*, 11, am drafodaeth helaethach o'r broses hon.

¹⁹ Fishman, J.A., *Do Not Leave Your Language Alone* (Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, 2006), 2–3.

²⁰ Gweler Williams, G., *Sustaining Language Diversity In Europe* (Palgrave Macmillan, Houndmills, 2005).

²¹ Fishman, *Can Threatened Languages be Saved? op.cit.*, 10–11.

²² *Ibid.*, 10.

Nid yn unig y mae'r broses o greu gofodau statws uchel i iaith leiafrifol wedi bod ar draul hybu'r iaith mewn gofodau anffurfiol, gall y pwyslais sefydliadol ar ddatblygu defnydd yr iaith mewn cyd-destunau ffurfiol hefyd weithredu mewn modd sydd yn rhwystro defnydd yr iaith mewn cyd-destunau anffurfiol. Yn gyntaf, gall amnewid ieithyddol mewn cyd-destunau anffurfiol weithredu fel adwaith i bolisiau ar gyfer hybu'r iaith mewn cyd-destun ffurfiol.²³ Gan hynny, bydd defnyddwyr yn defnyddio'r iaith fwyafrifol mewn gofodau anffurfiol er mwyn dieithrio'u hunain oddi wrth iaith y sefydliad, yn enwedig felly y sefydliad addysgol. Cyfeiria Preece, er enghraifft, at arddull iaith ymysg myfyrwyr fel modd o uniaethu neu ddieithrio'r unigolyn:

'Speaking posh' indicates a greater level of conformity to standard English and Received Pronunciation. It is also suggestive of the middle class positioning associated with university... slang invokes cool and youthful identity positions, embedded in cultural hybridity.²⁴

Er y cyfeiria Preece at newid cywair ac arddull iaith o fewn un iaith, y mae ei sylwadau yr un mor ddilys ar gyfer unigolion dwyieithog, lle mae'r dewis o un iaith dros y llall yn amlygu hunaniaeth yr unigolyn yn yr un modd ag y gwna'r dewis o gywair ieithyddol gan unigolion uniaith.

Yn ail, gall y pwyslais ar gywirdeb ieithyddol, cyweiriau cymhleth a themau technegol neu arbenigol²⁵ ddieithrio nifer o siaradwyr, gan eu rhwystro rhag defnyddio'r iaith mewn cyd-destunau ffurfiol. Cyfeiria Shohamy, er enghraifft, at y pwyslais a roddir ar ddefnyddio arddulliau cywir mewn cyd-destunau ffurfiol, gan ddadlau fod y gwahaniaethu hyn yn sicrhau fod nifer helaeth ymysg y boblogaeth yn dod i deimlo nad yw'r arddull iaith a ddefnyddiant yn ddigon da ar gyfer sefyllfaoedd ffurfiol. Effaith y dieithrio hyn yw fod llai o gymhelliant felly iddynt arddel yr iaith, a'i throsglwyddo.

Os na bydd defnyddwyr yn arddel iaith leiafrifol mewn cyd-destun ffurfiol, yna nid yw'r sawl sydd yn darparu gwasanaethau ffurfiol yn datblygu'r rhuglder angenrheidiol ar gyfer darparu gwasanaeth drwy gyfrwng yr iaith leiafrifol. Arwain hyn at anfodlonrwydd i gynnig gwasanaeth dwyieithog,²⁶ a hynny yn ei dro yn dwysau'r diffyg galw ymysg defnyddwyr.²⁷ O ganlyniad, er bod yna sefyllfaoedd, megis darpariaeth addysg a gwasanaethau cyhoeddus lle gellir defnyddio iaith leiafrifol, mewn sawl cyd-destun ieithyddol parha lefelau'r defnydd i fod yn gymharol isel, ac ni lwydda'r darpariaethau i adfywio'r iaith leiafrifol mewn modd sylweddol.

²³ Judge, A., *Language Policies and the Survival of Regional Languages in France and Britain* (Palgrave Macmillan, Houndmills, 2007), 169.

²⁴ Preece, S., *Posh Talk: Language and Identity in Higher Education* (Palgrave Macmillan, Houndmills, 2009), 1.

²⁵ Shohamy, E., *Language Policy: Hidden Agendas and New Approaches* (Routledge, Llundain, 2006), xv.

²⁶ Herman, S.R., 'Explorations in the Social Psychology of Language Choice'. Yn Fishman, J.A. (gol.), *Readings in the Sociology of Language* (Mouton & Co, The Hague, 1968), 492-511, 501.

²⁷ Jones, B.M., *Ar Lafar ac Ar Bapur* (Y Ganolfan Astudiaethau Addysg, Aberystwyth, 1993), 260.

Y Cylch Diffyg Defnydd: Y Model Cymreig

Y mae sefyllfa gyfredol yr iaith Gymraeg yn sgil Deddf yr Iaith Gymraeg 1993 yn fodel nodweddiadol o gylch diffyg defnydd ieithyddol. Gwelwyd edwiniad yn nifer y siaradwyr yn ystod yr ugeinfed ganrif, a serch y cynnydd yn y niferoedd er 1991, dengys nifer o astudiaethau – megis mapiau trawiadol Aitchison a Carter²⁸ – sut mae lefelau defnydd y Gymraeg wedi edwino oherwydd gostyngiad yn nifer y cymunedau lle defnyddir y Gymraeg gan dros 60 y cant o'r boblogaeth,²⁹ gostyngiad yn nifer yr aelwydydd lle siaredir y Gymraeg fel prif iaith y cartref,³⁰ a gostyngiad yn lefelau trosglwyddiad rhyng-genedlaethol.³¹ Ymhlith y camau hynny a gymerwyd mewn ymateb i'r edwiniad yn niferoedd y siaradwyr oedd creu gofodau ffurfiol lle gellid defnyddio'r Gymraeg, gyda datblygiad gwasanaethau cyhoeddus ac addysg yn flaenllaw yn y ddarpariaeth. Fodd bynnag, gellir gweld y cylch diffyg defnydd a ddisgrifwyd uchod yn gweithredu o fewn y ddau ofod hyn

a. Y Gymraeg yn y Gyfraith

Ym maes gweinyddu cyfiawnder, y mae'r hawl i siarad Cymraeg mewn achos llys wedi esblygu'n raddol ers Deddf Llysoedd Cymru 1942.³² Ymgorfforir yr hawl presennol yn Adran 22 Deddf yr Iaith Gymraeg 1993³³ ac fe gefnogir yr hawl hon gan y Cynlluniau Iaith a luniwyd gan y cyrff hynny sydd yn ymdrin â gweinyddu cyfiawnder yn unol ag Adran 5 y ddeddf. Canfuwyd mewn gwaith blaenorol fodd bynnag, fod amryw o resymau pam bod lefelau defnydd y Gymraeg mewn achosion cyfreithiol yn gymharol isel.³⁴ Fodd bynnag, un ffactor sylweddol a adnabuwyd yw bod yr hawl a ganiateir yn Neddf yr Iaith Gymraeg yn fodel o'r ffurfioli ieithyddol³⁵ y cyfeiriwyd ato uchod. Y mae cyweiriau iaith cymhleth, a themau cyfreithiol technegol yn anochel ym maes y gyfraith, ynghyd â statws hirhoedlog y Saesneg fel iaith y gyfraith a gweinyddu cyfiawnder. Felly, effaith Deddf yr Iaith Gymraeg 1993 yw creu gofod ieithyddol sydd yn dieithrio siaradwyr, a gaiff eu cyflyru i deimlo nad yw'r arddull iaith a siaradant yn ddigon da nac yn ddigon cywir. O ganlyniad, felly, yn aml nid yw defnyddwyr y llysoedd yn dewis defnyddio'r Gymraeg mewn cyd-destun cyfreithiol³⁶ yn enwedig gan y byddai hyn yn mynd yn erbyn 'arferiad' y sefydliad cyfreithiol sydd yn deillio o ddeddfwrfa uniaith Saesneg a system lysoedd lle mae cyfreithwyr (yn gyffredinol) wedi derbyn eu holl hyfforddiant drwy gyfrwng y Saesneg, a lle mae eu holl ddeunyddiau cyfeiriant wedi eu cyhoeddi yn yr iaith Saesneg.

²⁸ Aitchison, J. a Carter, H., *Spreading the Word: the Welsh Language 2001* (Y Lolfa, Talybont, 2004).

²⁹ Mac Giolla Chríost, D., 'Globalisation and Transformation: Language Planning in New Contexts'. Yn Nic Craith, M., *Language Power and Identity Politics* (Palgrave Macmillan, Houndmills, 2007), 21–43. 25,

³⁰ Bwrdd yr Iaith Gymraeg, 'Trosglwyddo'r Iaith o Fewn y Teulu. Dadansoddiad Ystadegol.' www.byig-wlb.org.uk/Cymraeg/cyhoeddiadau/Cyhoeddiadau/550.doc (Cyrchwyd Awst 24ain, 2010).

³¹ Gweler Jones, K. a Morris, D., 'Welsh Language Socialisation within the Family' (2007), 20(1), *Contemporary Wales* 52–70, 52.

³² 5 & 6 Geo 6 c.40.

³³ 1993 c.38.

³⁴ Huws, *An Empirical Study into the Use of the Welsh Language in the Courts*, op.cit., 9.

³⁵ Shohamy, *Language Policy*, op.cit., 9.

³⁶ Huws, *An Empirical Study into the Use of the Welsh Language in the Courts*, op.cit., 382.

Arwain hyn at gylchred o ddiffyg defnydd: oherwydd diffyg galw ni bydd darparwyr yn magu'r rhuglder ieithyddol angenrheidiol yn y Gymraeg. Er enghraifft, mynega staff y gwasanaethau cyfreithiol eu hansicwydd wrth ddefnyddio'r Gymraeg oherwydd nad yw ffurfiau cyffredin ar eiriad, megis amodau mechnïaeth, a ddefnyddir yn aml yn Saesneg, mor gyfarwydd yn y Gymraeg.³⁷ Fodd bynnag, drwy ddiffyg defnydd, ni bydd datblygiad yng ngallu'r darparwyr i ymdrin â'r Gymraeg mewn cyd-destun proffesiynol, a pharha i fod yn rhywbeth ymylol sydd ond ar gael pan fydd y defnyddiwr yn gofyn amdano.³⁸ Yn fwyfwy, yn sgil diffyg defnydd ar yr adnoddau a ddarperir, nid oes cymhelliant i ehangu'r ddarpariaeth ymhellach,³⁹ ac felly oherwydd bod y ddarpariaeth drwy gyfrwng y Saesneg yn fwy cyfarwydd, ac yn haws i'w ganfod, ni bydd cynnydd yn y galw am y ddarpariaeth. Gwelir felly sut y crëir cylchred o ddiffyg defnydd y Gymraeg o fewn gweinyddiaeth cyfiawnder nad yw Deddf yr Iaith Gymraeg 1993 wedi ei ddatrys.

b. Y Cylch Diffyg Defnydd: Y cyd-destun addysgol ôl-16

Ceir patrwm cyffelyb o fewn darpariaeth addysg bellach ac addysg uwch. Er bod y Gymraeg yn bwnc craidd hyd at 16,⁴⁰ cymharol ddiweddar yw'r ymgais i ehangu'r ddarpariaeth cyfrwng Cymraeg mewn addysg bellach ac addysg uwch. Fodd bynnag, cydnabyddir fod y ddarpariaeth yn anghymesur o'i gymharu â'r ddarpariaeth drwy gyfrwng y Saesneg, fel y pwysleisir yn y Strategaeth Addysg Cyfrwng Cymraeg a gyhoeddwyd gan Lywodraeth Cynulliad Cymru yn 2010:

Nid yw darpariaeth cyfrwng Cymraeg yn y cyfnod ôl-14, na'r strwythurau sy'n ategu'r ddarpariaeth, eto wedi'u datblygu'n ddigonol. Cafwyd rhywfaint o gynnydd yn y cyfnod 14–19... Fodd bynnag, mae'r rhaglen Llwybrau Dysgu 14–19 yn parhau i'w gwneud yn ofynnol i ddatblygu'n sylweddol yr amrywiaeth o opsiynau... a'r isadeiledd i'w cynnal... Ym maes addysg uwch, er i ni weld rhai datblygiadau arwyddocaol yn ystod y blynyddoedd diwethaf, ceir llawer o amrywiadau yn y ddarpariaeth cyfrwng Cymraeg a gynnigir rhwng sefydliadau ac mewn pynciau gwahanol. Mewn rhai achosion, ceir cyfle i gyflawni pob rhan o gwrs, neu rannau helaeth ohono, drwy gyfrwng y Gymraeg, ac mewn achosion eraill, efallai fod y cyfle yn gyfyngedig i ran o fodiwl, megis seminarau neu gymorth tiwtorial.⁴¹

Y mae'r ffaith fod y ddarpariaeth yn gymharol newydd mewn nifer o feysydd yn golygu nad oes yr un ystod o ddarpariaeth yn y Gymraeg ag a geir yn y Saesneg, yn enwedig

³⁷ The Lord Chancellor's Sub-Committee on the Welsh Language: *A Report of the Criminal Justice Sub-Committee on the use of the Welsh Language in the Criminal Justice System in Wales* (2002).

³⁸ Huws, *An Empirical Study into the Use of the Welsh Language in the Courts*, *op.cit.*, 65–77 a 394–5.

³⁹ Y Pwyllgor Cyllid: *Adroddiadur Oblygiadau Ariannol Mesur Arfaethedig y Gymraeg*, Awst 2010, Paragraff 20. <http://www.cynulliadcymru.org/cr-ld8186> (CyrchwydMedi 6ed, 2010).

⁴⁰ The Education (National Curriculum) (Exceptions in Welsh at Key Stage 4) Regulations 1994 SI 1270.

⁴¹ Llywodraeth Cynulliad Cymru, *Strategaeth Addysg Cyfrwng Cymraeg*, Ebrill 2010, Paragraff 2.7. <http://wales.gov.uk/docs/dcells/publications/100420welshmediumstrategy.pdf> (Cyrchwyd Awst 16eg, 2010).

mewn disgyblaethau lle nad oes traddodiad o ddarpariaeth drwy gyfrwng y Gymraeg.⁴² Caiff hyn effaith ar barodrwydd myfyrwyr i ddilyn cyrsiau drwy gyfrwng y Gymraeg, a hefyd ar eu parodrwydd i gyflwyno gwaith asesiedig drwy gyfrwng y Gymraeg.⁴³

Fodd bynnag, effaith diffyg defnydd ar y ddarpariaeth gyfredol yw nad ydyw'n ddeniadol, o safbwynt economaidd, i gynyddu'r ddarpariaeth,⁴⁴ mewn modd a fyddai'n annog defnydd ehangach. Fel yn y cyd-destun cyfreithiol, effaith diffyg defnydd gan fyfyrwyr yw diffyg rhuglder proffesiynol gan ddarparwyr,⁴⁵ gan nad ydynt yn meithrin yr eirfa a'r gystrawen dechnegol drwy ymarfer, nac ychwaith yn defnyddio'r Gymraeg mewn modd cynhyrchiol, drwy ehangu'r ystod o ddeunyddiau. Cyfeiria Young, er enghraifft, at y diffyg cyfleoedd sydd ar gael i ddarlithwyr gyhoeddi gwaith ymchwil a fyddai'n bodloni meini prawf yr Asesiadau Ymchwil – y meini prawf hynny sydd yn breinio dylanwad, ac felly'n diystyru gwaith a gyflawnir drwy gyfrwng iaith heblaw'r Saesneg.⁴⁶ Nid yw'r Gymraeg, felly, yn dod yn gyfrwng ar gyfer gwaith ymchwil, ac nid oes cyfle yn sgil hynny i ddarlithydd feithrin y sgil o ymdrin â'i arbenigedd broffesiynol drwy gyfrwng y Gymraeg. Oherwydd nad yw'r darlithwyr yn cynhyrchu adnoddau yn y Gymraeg, nid oes adnoddau digonol yn bodoli a fyddai'n ysgogi myfyrwyr i gynhyrchu asesiadau yn y Gymraeg, ac felly ni fyddant hwythau ychwaith yn magu'r rhuglder i ymdrin â'u maes pwnc yn y Gymraeg.

Eto, cylch o ddiffyg defnydd yw'r canlyniad. Fodd bynnag, ceir sgil effeithiau mwy sylweddol i'r gylchred hon yn y cyd-destun addysgol, gan fod cylchred o ddiffyg defnydd iaith yn y gofod hwn yn cyfrannu at ddiffyg defnydd mewn cyd-destunau eraill. Os nad yw myfyrwyr yn datblygu'r sgiliau a'r rhuglder angenrheidiol ar gyfer defnyddio'r Gymraeg mewn cyd-destun proffesiynol, yna nid ydynt ychwaith yn magu'r rhuglder ieithyddol angenrheidiol idorri'r gylchred diffyg defnydd a welir mewn cyd-destunau eraill – gan gynnwys y cyd-destun cyfreithiol ycyfeirir ato uchod.

Effeithiau'r Cylch Diffyg Defnydd

Yr hyn a ddengys y cylchoedd diffyg defnydd hyn yw, er y cynigir darpariaeth drwy gyfrwng yr iaith leiafrifol a bod nifer o bobl yn manteisio ar y ddarpariaeth a gynigir, na

⁴² Dengys yr ystadegau diweddaraf, er enghraifft, mai 26 y cant o'r myfyrwyr hynny sydd yn derbyn addysg uwch drwy gyfrwng y Gymraeg sydd yn derbyn eu haddysg yn gyfan gwbl drwy gyfrwng y Gymraeg, o'i gymharu â 39 y cant sydd yn derbyn llai na chwarter eu haddysg uwch drwy gyfrwng y Gymraeg. Y mae'r canrannau hyn yn sylweddol is ar gyfer pynciau lle nad oes traddodiad o ddarpariaeth cyfrwng Cymraeg, megis meddygaeth, peirianeg, astudiaethau busnes, y gwyddorau a'r gyfraith. Gweler Ystadegau Gwladol: Y Gymraeg mewn Sefydliadau Addysg Uwch, 2007/08. SB 40/2009 (Mehafin 2009). <http://wales.gov.uk/docs/statistics/2009/090630sb402009cy.pdf> (Cyrchwyd Awst 23ain, 2010).

⁴³ Williams, G., 'Legal Education in Welsh' (2005), 39(3), *The Law Teacher* 259, 260.

⁴⁴ Young, E.M., *Chwarter i Hanner Nos – A Oes Modd Datrys Picil Addysg Uwch Cyfrwng Cymraeg?* (UCAC, Aberystwyth, 2005), 13.

⁴⁵ Un o ganfyddiadau'r prosiect Mapping Legal Education in Wales (2003), er enghraifft, oedd mai dim ond hanner y staff academiaidd ym mhrifysgolion Cymru a allai siarad Cymraeg a ymgymerau â gweithgareddau dysgu ac addysgu drwy gyfrwng y Gymraeg. Gweler Owen, R., 'Welsh Medium Education at Glamorgan', UK Centre for Legal Education, Curriculum Content and Development'. Cyhoeddwyd 2004. <http://www.ukcle.ac.uk/resources/curriculum-content-and-development/owen/> (Cyrchwyd Awst 23ain, 2010).

⁴⁶ Young, *Chwarter i Hanner Nos*, op.cit., 13.

chrëir gofodau ychwanegol lle gellir rhagdybio y gellir defnyddio'r naill iaith neu'r llall yn ôl dewis personol, ac nid yw'r lefel o gyfranogaeth yn adlewyrchu niferoedd y siaradwyr o fewn y boblogaeth ehangach. Gan hynny, er bod Deddf yr Iaith Gymraeg 1993 a'r ymgais i ehangu'r ddarpariaeth Gymraeg mewn addysg bellach ac addysg uwch wedi bod yn gamau sylweddol ymlaen o safbwynt statws y Gymraeg, tueddant i ryw raddau i barhau'r status quo:

While rules and regulations are considered powerful ways of creating policy as they are driven by powerful institutions, supported by legislation and are capable of imposing sanctions of different types, including financial ones, there is still no guarantee that they will actually be applied and implemented. In fact, it may very well be that declared policies, as stated in various official documents...only reflect intentions and 'nice words' and are not practised.⁴⁷

Ymhellach, gellir defnyddio diffyg defnydd o iaith leiafrifol mewn gofod penodol fel dadl gref dros beidio ag ehangu'r ddarpariaeth mewn gofodau eraill. Crynhoir hyn gan Morris a Williams a ddywed:

... the consequences will be that Welsh-speakers will not avail themselves of this enabled opportunity. This in turn will lead the providers to claim that Welsh language use was never part of the needs and expectations of Welsh-speakers, and that it was all a waste of time and should be abandoned...⁴⁸

Rhaid ystyried felly sut i weinyddu'r fframwaith bresennol mewn modd sydd yn newid y rhediadau a ddisgrifiwyd uchod er mwyn creu gofodau lle gall y defnyddiwr ragdybio y gall ddefnyddio ei ddewis iaith, heb orfod dyfalu a yw'r gwandawr yn mynd i ddeall y sgwrs os yw'n cychwyn drwy gyfrwng yr iaith leiafrifol. Drwy ddangos fod y darpariaethau cyfredol wedi cyflwyno gwerth am arian ac ymdrech, yna gellir ennyn perswâd ar y ddeddfwrfa a'r weinyddiaeth i ddeddfu a llunio polisiau ieithyddol ehangach. Gan hynny, amcan adran nesaf yr erthygl hon fydd amlinellu'r dolenni gwan yn y cylch, ac felly cwmpasu'r potensial sydd o fewn deddfwriaeth ieithyddol i newid ymddygiad ac i greu cyfleoedd ar gyfer defnyddio'r iaith o fewn gofod penodol.

Torri'r cylch diffyg defnydd

Yn ei grynsyth, does ond un ffordd o dorri'r cylch diffyg defnydd, a hynny yw drwy gynyddu'r defnydd a wneir o'r iaith leiafrifol. Dim ond drwy newid ymddygiad ieithyddol yn unig y gellir gwneud hyn. Hawdd ydyw felly adnabod y feddyginiaeth. Fodd bynnag, mae'r cwestiwn o sut i gyflawni'r newid mewn ymddygiad ieithyddol yn llawer iawn mwy dyrys i'w ateb. Serch hynny, o fewn y cylch diffyg defnydd a adnabuwyd, gellir gweld nifer o ddolenni gwan lle gellir newid y rhediad ac, felly, pe gellid torri'r dolenni gwan hyn yna gellid newid ymddygiad ieithyddol mewn modd sylweddol. Amcan adran nesaf yr erthygl hon, felly, yw ystyried ymhle y gellir canfod y dolenni gwan, ac adnabod sut i fynd ati i'w torri.

⁴⁷ Shohamy, *Language Policy, op.cit.*, 68.

⁴⁸ Morris, D. a Williams, G., *Language Planning and Language Use: Welsh in a Global Age* (Gwasg Prifysgol Cymru, Caerdydd, 2000), 194.

Gwendid 1: Cynllunio mewn modd anffurfiol

Yn gyntaf, bydd cynyddu'r cyfleodd i ddefnyddio iaith leiafrifol ar raddfa anffurfiol yn annog ei defnydd mewn sefyllfaoedd mwy ffurfiol. Dadleua Shohamy⁴⁹ fod polisiau ieithyddol sydd yn gweithredu o'r top i lawr yn orthrymus yn eu heffeithiau, gan eu bod yn breinio ffurfiau 'cywir' iaith benodol, ac yn dieithrio ffurfiau mwy anffurfiol, ac felly hefyd yr unigolion sydd yn siarad y ffurfiau hynny. Eglura:

Forcing people to use languages in certain ways can also be viewed as a form of oppression as it is clear that "the correct way" is only a way used by certain individuals and groups...The prestigious languages are recorded in dictionaries, textbooks and other formal texts and are viewed as good models that are here to stay, while "the other" varieties are rejected and forbidden from use...⁵⁰

Cyflwyno felly'r safbwynt fod angen ymwrthod rhag ymyrryd mewn cynllunio ieithyddol, gan fabwysiadu ymagwedd farchnad rydd i ddewisiadau ieithyddol.

Er bod llawer o fanteision i safbwynt o'r fath gan ei fod yn ennyn ymdeimlad o berchnogaeth ymysg siaradwyr, gall meddylfryd marchnad rydd o'r fath greu sefyllfa lle, er bod penrhyddid i unigolion lunio'u gofodau ieithyddol eu hunain, y mae hefyd yn creu delwedd o ryddid dewis sydd yn peri mai dewis yr iaith fwyafrifol fyddai'r ymateb tebycaf; mae hwn yn batrwm y mae Phillipson eisoes wedi ei ganfod yng nghyd-destun yr Undeb Ewropeaidd.⁵¹ Er gwaethaf y peryglon hyn, fodd bynnag, y mae'r ddatl a gyflwynir gan Shohamy, lle pwysleisir y cysyniad o ddatblygu defnydd iaith mewn modd sydd yn caniatáu defnydd yr iaith leiafrifol mewn modd naturiol ac anarwyddocaol, yn gam pwysig tuag at normaleiddio'r iaith leiafrifol mewn gofodau penodol.

I'r perwyl hynny, pwysleisia Shohamy yr angen i ystyried safbwyntiau darparwyr a defnyddwyr wrth greu polisi ieithyddol.⁵² Eglura ei bod yn rhaid i gynllunwyr polisi ddatblygu ymwbyddiaeth o'r ymddygiad ieithyddol presennol er mwyn datblygu'r gofodau hynny lle mae defnyddio'r iaith leiafrifol yn bwysig i'w siaradwyr.⁵³ Dadleua hefyd nad oes sylw digonol wedi ei roi i safbwyntiau hyfforddwyr ac athrawon (ac yng nghyd-destun yr erthygl hon, gellir ehangu hyn i ystyried darparwyr ieithyddol eraill) ynghylch beth yw effeithiau polisiau ieithyddol.⁵⁴ Enghraifft o'r hyn y mae Shohamy yn ei hawlio yma yw ystyried y modd y gall athrawon adrodd ar sut mae polisiau addysgol wedi effeithio ar ymddygiad – a yw'n ehangu'r defnydd ieithyddol i ofodau anffurfiol megis y cae chwarae, ynteu a yw'n achosi adwaith negyddol gan beri i ddisgyblion ddefnyddio'r iaith fwyafrifol pan fyddant y tu allan i reolaeth y sefydliad.

⁴⁹ Shohamy, *Language Policy*, op.cit.

⁵⁰ *Ibid*, 9.

⁵¹ Phillipson, *English Only Europe? op.cit.*, 6.

⁵² Shohamy, *Language Policy*, op.cit., 138.

⁵³ *Ibid*, 140.

⁵⁴ *Ibid*, 141.

Gan hynny, y cam cyntaf ar gyfer torri'r ddolen wan yn y cylch diffyg defnydd yw ystyried sut y gellir datblygu gofodau ieithyddol anffurfiol. Gall siaradwyr yr iaith leiafrifol o fewn mudiad fod yn hynod arwyddocaol yn hyn o beth, gan y gallant fod yn fwy ymwybodol na rheolwyr y sefydliad o'r darpariaethau y mae angen iddynt fod ar gael yn ddwyieithog, a hefyd o'r darpariaethau cyfredol nad ydynt yn cael eu defnyddio. Fodd bynnag, fel yr awgryma Shohamy, ni ddylai'r broses o greu gofodau ieithyddol anffurfiol weithredu fel polisi sydd yn amlwg yn un sydd yn gweithredu o'r top i lawr. Yn hytrach, dylid cynllunio er mwyn normaleiddio'r iaith leiafrifol fel iaith anarwyddocaol, lle gall siaradwyr ei defnyddio yn naturiol heb deimlad o orfodaeth. Fodd bynnag, gellir cyfeirio'r ddarpariaeth drwy astudio'r ymddygiad ieithyddol a'r effeithiau a'r adweithiau i'r polisiâu presennol, a hefyd drwy ddatblygu ymwybyddiaeth o'r sefyllfaoedd hynny lle mae defnyddio'r iaith leiafrifol yn bwysig. Effaith hyn yw democrateiddio'r defnydd ieithyddol ac annog ymdeimlad o berchnogaeth ymysg ei siaradwyr. Drwy i ddefnyddwyr a darparwyr allu cyfrannu i'r broses o gynllunio ieithyddol, gallant greu gofodau ieithyddol, ac felly newid eu tueddiadau ieithyddol cyfredol. Y mae'n anochel y byddai'r broses o greu gofodau o'r fath yn golygu ymchwil trylwyr, ac ymgais i sicrhau cyfranogiad gan bob sector o'r gymdeithas. Serch hynny, y mae'n brosiect a fyddai'n galluogi corff cenedlaethol megis Cynulliad Cenedlaethol Cymru i lunio polisiâu ieithyddol a fyddai â'r potensial i effeithio'n sylweddol ar ymddygiad ieithyddol unigolion, ac yn brosiect a allai fod yn arloesol o safbwynt amddiffyn iaith leiafrifol.

Ar gyfer y cyd-destunau ieithyddol penodol y cyfeirir atynt uchod, sef gweinyddu cyfiawnder ac addysg ôl-16, gellir awgrymu camau penodol lle gellir annog defnydd y Gymraeg mewn modd anffurfiol. Myth yn ôl Shohamy⁵⁵ yw ystyried dwyieithrwydd fel dwy ffrwd ieithyddol ar wahân, a bod siaradwr, er enghraifft, naill ai yn defnyddio'r Gymraeg neu yn defnyddio'r Saesneg. Golyga dwyieithrwydd berthynas lawer mwy hyblyg rhwng y ddwy iaith, a bod siaradwyr, felly, yn plethu'r ddwy iaith wrth gyfathrebu. Gan hynny, wrth ddefnyddio'r Gymraeg, gallant gynnwys geiriau neu gystrawen Saesneg, neu ddefnyddio'r Gymraeg a'r Saesneg ar gyfer cyfathrebu cysyniadau gwahanol. Fodd bynnag, effaith y ffurfioli ieithyddol a geir yn sgil y Ddeddf Iaith yw gorfodi defnyddwyr i ffrydio'u gallu ieithyddol, ac felly eu rhwystro. Cam pwysig felly er mwyn torri'r cylch diffyg defnydd yw cydnabod fod cyd-blethu'n digwydd rhwng dwy iaith, ac felly annog cyfathrebu mewn modd nad yw'n dilorni'r cyd-blethu hwn fel ymddygiad ieithyddol annerbyniol.

Yn y cyd-destun cyfreithiol, er enghraifft, gwelwyd fod y system gyfreithiol yn breinio'r gallu i ddefnyddio'r Gymraeg fel cyfrwng ysgrifenedig. Pwysleisia'r cynlluniau iaith y ddyletswydd i ddarparu adroddiadau a dogfennau yn ysgrifenedig, a threfnir achos llys yn Gymraeg pan fydd unigolyn yn llenwi ffurflenni yn y Gymraeg.⁵⁶ Fodd bynnag, oherwydd y gwahaniaethau rhwng Cymraeg llafar a Chymraeg ysgrifenedig, fel yr eglurir gan Jones,⁵⁷ effaith hyn yw breinio ffurf gymhleth a phur yr iaith, mewn modd sydd yn anghyfarwydd i drwch helaeth ei siaradwyr. Hefyd, creir rhagdybiaeth fod y sawl sydd am ddefnyddio'r

⁵⁵ *Ibid*, 34.

⁵⁶ Huws, C.F., 'Iaith y Nefoedd ac Iaith y Llysoedd' (2007), 38 *Cambrian Law Review*, 117-44, 132.

⁵⁷ Jones, *Ar Lafar ac Ar Bapur*, *op.cit.*, 2.

Gymraeg mewn achos llys yn debygol o ddefnyddio'r Gymraeg fel cyfrwng llafar ac fel cyfrwng ysgrifenedig fel ei gilydd. Fodd bynnag, y mae'n hynod debygol y gallai unigolyn fod yn awyddus i ddefnyddio'r Gymraeg fel cyfrwng llafar, yn enwedig mewn sefyllfa pan fydd yn cyfathrebu ar lafar, ond yn llai tebygol o ddefnyddio'r Gymraeg fel cyfrwng ysgrifenedig.

Rhaid felly ymgeisio i freinio ffurfiau llafar y Gymraeg, drwy ehangu'r cyfleoedd ar gyfer defnyddio'r Gymraeg naill ai wrth gyfathrebu ar y ffôn, neu wrth gyfathrebu ar lafar. Yn y cyd-destun cyfreithiol golyga hyn adnabod y sefyllfaoedd lle daw'r defnyddiwr i gysylltiad â darparwyr ar lafar, ac yn sgil hynny sicrhau fod modd i ddefnyddwyr gyfathrebu drwy gyfrwng y Gymraeg. Er y ceir trafodaeth ehangach ar sut i unioni anghyfartaleddau Deddf yr Iaith Gymraeg mewn gwaith blaenorol⁵⁸ gellir cyfeirio yma at rai enghreifftiau priodol. Fodd bynnag, yn unol ag argymhellion Shohamy, nid amcan yr erthygl hon yw cymell polisiau ar fudiadau, ond yn hytrach ddangos sut y gall y sefydliadau hynny sydd yn ymdrin â gweinyddu cyfiawnder ddatblygu gweithdrefnau ar gyfer hybu defnydd y Gymraeg mewn gofodau anffurfiol. Serch hynny, ar sail ymchwil flaenorol, gellir adnabod sefyllfaoedd lle nad yw'r ddarpariaeth bresennol yn hybu defnydd y Gymraeg.

Un sefyllfa benodol lle canfuwyd diffyg darpariaeth cyfrwng Cymraeg oedd yn yr orsaf heddlu⁵⁹ lle nad oedd siaradwyr Cymraeg a chyfreithwyr ar ddyletswydd bob amser ar gael ar gyfer cynnal cyfweiliadau. Golygai hyn ei bod yn rhaid i unigolyn naill ai ddisgwyl am gyfweiliad drwy gyfrwng y Gymraeg neu dderbyn y cyfweiliad drwy gyfrwng y Saesneg. Fodd bynnag, drwy ad-drefnu a chynllunio ar gyfer argaeledd staff dwyieithog, gellid trefnu yn y mwyafrif o sefyllfaoedd fod darpariaeth drwy gyfrwng y Gymraeg ar gael, drwy sicrhau fod heddwision a chyfreithwyr sydd yn gallu siarad Cymraeg ar ddyletswydd ynghyd â rhai nad ydynt yn siarad Cymraeg.

Hefyd, yn y cyd-destun cyfreithiol, gall cynyddu'r cyfleoedd i ddefnyddio'r Gymraeg y tu allan i ofod y llys annog defnydd ymysg defnyddwyr y llysoedd. Gan hynny, gall ymdrechion gan fudiadau cefnogi a chynghori megis Cymorth i Ddiodefwyr a Chanolfannau Cynghori, lle gellir annog defnyddio'r Gymraeg mewn gofodau mwy anffurfiol, wneud gwahaniaeth sylweddol i lefelau defnydd y Gymraeg mewn cyd-destun cyfreithiol. Y mae'n dilyn wedyn y daw'n haws i'r asiantaethau hynny wneud cysylltiad â'r llysoedd, er mwyn eu hysbysu o fwriad y defnyddiwr i ddefnyddio'r Gymraeg. Yna gellir trefnu ymlaen llaw bod darpariaethau megis mainc ynadon ar gael fel bod modd sicrhau fod yr achos yn digwydd yn Gymraeg. Byddai cynllunio ieithyddol anffurfiol o'r fath yn debygol o annog defnydd llawer ehangach o'r Gymraeg nag a geir yn sgil y Ddeddf Iaith, lle mae cynllunio ieithyddol yn broses sydd yn ffurfioli defnydd y Gymraeg, ac felly'n dieithrio defnyddwyr. Drwy gynllunio ar gyfer defnyddio'r Gymraeg mewn modd mwy anffurfiol, ni bydd dewis iaith felly yn fater o safiad penodol, ac felly daw defnyddio'r Gymraeg yn rhywbeth mwy naturiol a chyffredin.

Yn y cyd-destun addysgol y mae llawer mwy o gyfleoedd ar gyfer defnyddio iaith leiafrifol mewn cyd-destun anffurfiol. Fodd bynnag, yn y cyd-destun hwn, mae'n anochel fod

⁵⁸ Huws, *An Empirical Study into the Use of the Welsh Language in the Courts*, *op.cit.*

⁵⁹ *Ibid.*, 329.

yr amcanion yn wahanol, gan mai amcan y cyd-destun addysgol yw datblygu sgiliau ieithyddol mewn cyweiriau ffurfiol yn ogystal â galluogi myfyrwyr i ddefnyddio'u sgiliau ieithyddol cynhenid. Er bod asesu ffurfiol yn mesur galluedd i ddefnyddio'r Gymraeg fel cyfrwng pwnc, nid yw'n meithrin sgiliau cynhenid y myfyrwyr hynny sydd yn hyderus i ddefnyddio'r Gymraeg fel cyfrwng cymdeithasol, ond yn llai parod i ddefnyddio'r Gymraeg fel cyfrwng astudio.

Gan hynny, nid yw cynnig darpariaeth ffurfiol ynddo'i hun yn ddigonol, gan nad yw'n galluogi myfyrwyr i fagu rhuglder yn eu maes pwnc mewn modd na chaiff ei asesu. Serch pwysigrwydd cyfleoedd i ddefnyddio'r Gymraeg yn gymdeithasol, nid yw myfyrwyr yn awyddus i gynhyrchu gwaith ffurfiol yn y Gymraeg⁶⁰ ac felly nid oes cyfle iddynt ymarfer ymdrin â'u maes pwnc drwy gyfrwng y Gymraeg. Drwy gynnig gofodau anffurfiol ar gyfer meithrin galluedd pwnc felly, gellir meithrin sgiliau ieithyddol y myfyrwyr hynny nad ydynt yn dymuno cyflwyno gwaith ysgrifenedig ar gyfer ei asesu drwy gyfrwng y Gymraeg, ond hefyd eu hannog i ddefnyddio'r Gymraeg fel cyfrwng ffurfiol.

Wrth gwrs, y mae'n debygol y bydd y dulliau o gyflawni hyn yn wahanol ar gyfer gwahanol bynciau, gyda gweithgareddau megis siarad cyhoeddus neu sylwebu ar ddatblygiadau diweddar efallai yn debygol o fod yn fwy atyniadol mewn meysydd megis y gyfraith a gwleidyddiaeth na'r gwyddorau traddodiadol. Adrannau unigol a disgyblaethau unigol sydd â'r arbenigedd angenrheidiol ar gyfer canfod pa fath o ofodau pynciol anffurfiol y gellir eu creu. Fodd bynnag, yr hyn sydd yn hollbwysig yw fod datblygiadau o'r fath yn digwydd law yn llaw â datblygiadau mwy ffurfiol, gyda'r nod o feithrin sgiliau ieithyddol cynhenid – a sgiliau llafar ac yna'u datblygu'n ffurfiol. Gan hynny, gall y sefydliadau addysg bellach ac addysg uwch fod yn flaenllaw wrth ddatblygu'r ddarpariaeth drwy ganfod dulliau o annog myfyrwyr i feithrin eu harbenigedd o'u maes pwnc mewn gofodau anffurfiol, gyda chyfleoedd ar gyfer adborth ffurfiannol, yn hytrach na'r pwyslais a geir ar hyn o bryd ar adborth terfynol.

Nid yw'n bosib o fewn cyfyngiadau'r erthygl hon i gynnig holliachâd ar gyfer pob maes pwnc mewn addysg bellach ac addysg uwch. Fodd bynnag, yr hyn a anogir yw newid meddylfryd, drwy ystyried mai'r hyn y dylid ei bwysleisio yw sut y gellir newid ymddygiad ieithyddol, yn hytrach na'r hyn y gellir ei ddarparu. Yr hyn a ddadleuir yw nad yw'r pwyslais ar ddarparu adnoddau yn mynd i arwain at gynnydd yn nifer y defnyddwyr, oni bai fod cyfle iddynt ddefnyddio a meithrin eu sgiliau mewn modd anffurfiol. Trwy wyrddroi'r patrwm o ddiffyg defnydd yn anffurfiol, gellir felly feithrin y cyfleoedd ar gyfer defnyddio iaith leiafrifol mewn cyd-destunau mwy ffurfiol.

Gwendid 2: Adnabod lle na defnyddir yr iaith

Yr ail ddolen wan yn y cylch diffyg defnydd yw'r angen i werthuso mewn modd beirniadol a yw'r darpariaethau cyfredol yn arwain at newid mewn ymddygiad ieithyddol. Er bod y ddyletswydd i ddarparu Cynlluniau Iaith yn gorfodi sefydliadau i ystyried yr hyn y gellir ei ddarparu'n ddwyieithog yn yr hir dymor, rhaid cydnabod hefyd yr angen i werthuso a yw'r darpariaethau wedi bod yn llwyddiannus, ac os nad yw lefelau'r defnydd yn sylweddol, i ystyried sut i addasu'r ddarpariaeth.

⁶⁰ Williams, G., 'Legal Education in Welsh: an Empirical Study' (2005), 39(3), *The Law Teacher*, 259, 263.

Yn y cyd-destun addysgol⁶¹ y mae ymchwilwyr wedi canfod nad yw addysg oddefol yn meithrin galluedd, ac mae'r un rhesymeg yn wir mewn cyd-destun ieithyddol. Drwy arddel yr iaith mewn modd cynhyrchiol (hynny yw, drwy siarad yr iaith neu drwy ddefnyddio'r iaith fel cyfrwng ysgrifenedig), y caiff rhuglder ei feithrin. Fodd bynnag, tuedd y polisïau ieithyddol cyfredol yw creu sefyllfa o ddwyieithrwydd goddefol yn hytrach na hybu defnyddwyr i gynhyrchu drwy gyfrwng yr iaith leiafrifol.

Er enghraifft, mewn nifer o Gynlluniau iaith, rhoddir y pwyslais ar ddarparu adnoddau ysgrifenedig. Gellir dadlau fod hyn yn sicrhau fod yr iaith leiafrifol yn fwy gweledol, ac y meithrinnir yr eirfa hanfodol drwy ei darllen. Dyma yw safbwynt Ni Ghearain yn y cyd-destun Gwyddelig. Dywed:

Mae gwrthwynebwyr y Ddeddf (Deddf Ieithoedd Swyddogol 2003), a'r cyfryngau Saesneg yn arbennig wedi dadlau mai gwastraff di-angen o arian y trethdalwyr yw'r cyfieithiadau am nad oes galw, ac am nad yw'n debyg y bydd galw am gyhoeddiadau o'r fath yn yr Wyddeleg. Portreadir cyhoeddiadau yn yr Wyddeleg fel rhai sy'n hynod o gostus, yn enwedig mewn perthynas â nifer y copiâu o'r cyhoeddiadau hynny sy'n cael eu gwerthu...Ond fe all y math hwn o ddadl droi mewn cylchoedd; mae'r cyfieithiadau yn wastraff arian am na fydd siaradwyr Gwyddeleg yn gofyn amdanynt nac yn eu defnyddio, ond nid yw siaradwyr Gwyddeleg yn gyfarwydd â darllen cyhoeddiadau o'r fath yn yr Wyddeleg nac â chael y dewis o wneud hynny. At hynny, mae hi'n llai tebygol y gwneir cais amdanynt neu iddynt gael eu defnyddio os na ddarperir ac os na hyrwyddir mohonynt yn y lle cyntaf. Mae'r Gweinidog sy'n gyfrifol am Ddeddf Ieithoedd Swyddogol 2003 wedi dadlau bod gwerth cynhenid i gyfieithu'r Wyddeleg am ei fod yn gyfle i'r iaith ddatblygu termau newydd ac y gall hefyd brofi bod modd i'r iaith fyw mewn oes o dechnoleg a chyfathrebu. Mae swyddogaeth symbolaidd neu swyddogaeth statws cynllunio corpws yn amlwg; mae datblygu corpws yr iaith yn profi bod modd i'r iaith ddatblygu.⁶²

Ar y llaw arall, fodd bynnag, nid yw darparu dogfennau ysgrifenedig o reidrwydd yn annog defnydd cynhyrchiol o'r iaith leiafrifol. Oherwydd fod darparu adnoddau ysgrifenedig yn fodd o ffurfioli'r iaith, nid yw'n arwain at ddefnydd ehangach ymysg defnyddwyr sydd yn aml yn canfod y gystrawen yn anodd, a'r termau yn estron:

Mae hyd yn oed rai o gefnogwyr a siaradwyr yr Wyddeleg, gan gyfeirio unwaith eto at y gost, wedi amau gwerth cyfieithiadau o'r fath. Dadl y beirniaid hynny yw y gellid gwneud gwell defnydd o'r buddsoddiad ariannol hwn mewn cyfieithu, a hynny mewn meysydd eraill sy'n hybu'r iaith. Dadleuant hefyd ei bod yn well gan lawer o siaradwyr yr Wyddeleg ddarllen deunydd o'r fath yn Saesneg am nad ydynt yn gyfarwydd â chywair ffurfiol yr Wyddeleg.⁶³

⁶¹ Sadler, D.R., 'Formative Assessment and the Design of Instructional Systems' (1989), 18, *Instructional Science* 119-44, 119. Dyfynwyd yn Torrance, H. a Pryor, J., *Investigating Formative Assessment: Teaching Learning and Assessment in the Classroom* (Open University Press, Buckingham, 1998), 13.

⁶² Ni Ghearain, H., 'Yr Iaith Wyddeleg a'r Gyfraith: Rhai Materion o Ran Statws a Chorpws' (2007), 38, *Cambrian Law Review*, 1-38, t.31.

⁶³ *Ibid*, t.31.

Effaith paratoi deunyddiau ysgrifenedig, heb ystyried yr isadeiladedd o ddatblygu rhuglder anffurfiol, felly, yw galluogi'r defnyddwyr i dderbyn gwybodaeth drwy gyfrwng yr iaith leiafrifol, ond heb eu hannog i gynhyrchu gwybodaeth yn yr iaith honno. Yn y cyd-destun cyfreithiol er enghraifft, darperir adroddiadau blynyddol a dogfennau ysgrifenedig drwy gyfrwng y Gymraeg,⁶⁴ a hefyd ceir ymrwymiad i ddarparu cyfieithu ar y pryd ar gyfer cyfarfodydd cyhoeddus ac achosion llys.⁶⁵ Canlyniad hyn, fodd bynnag, yw mai cyfieithwyr sydd yn defnyddio'r Gymraeg mewn modd cynhyrchiol yn y sefyllfaoedd hyn, ac mai dim ond derbyn gwybodaeth a wna'r defnyddwyr a'r darparwyr. Crëir felly sefyllfa o ddwyieithrwydd goddefol, gan nad yw'n meithrin galluedd dwyieithog ymysg darparwyr na defnyddwyr.

Er mwyn annog defnyddio'r Gymraeg felly, rhaid i'r ddarpariaeth cyfrwng Cymraeg weithredu mewn modd dwy-ffordd, lle derbynnir a lle cynhyrchir gwybodaeth drwy gyfrwng y Gymraeg. Gan hynny, rhaid ystyried yn feirniadol a yw'r darpariaethau cyfredol yn llwyddo i gyflawni'r amcan hwn. Yn y cyd-destun cyfreithiol y mae prosesau megis y broses o wysio defnyddwyr y llysoedd, llythyru, a chyfathrebu ar y ffôn ac mewn sefyllfaoedd wyneb i wyneb i gyd yn enghreifftiau o sefyllfaoedd lle mae'r defnyddiwr a'r darparwr yn defnyddio'r Gymraeg mewn modd cynhyrchiol, ac felly yn feysydd lle dylid hwyluso defnyddio'r Gymraeg.

Ar y llaw arall, bydd darpariaethau sydd yn cynnig cyfathrebiad unffordd yn unig ond yn annog defnydd goddefol o'r Gymraeg. Yn y cyd-destun addysgol, er enghraifft, nid yw cyfieithu lluo o ddogfennau swyddogol yn arwain at ddefnydd cynhyrchiol o'r Gymraeg, gan nad yw'n galluogi myfyrwyr nac addysgwyr i ymdrin â'u maes pwnc drwy gyfrwng y Gymraeg. Serch hyn, pan fydd defnyddwyr a darparwyr iaith leiafrifol yn defnyddio'r iaith mewn modd cynhyrchiol, bydd darparu dogfennau ysgrifenedig (boed yn wreiddiol neu'n gyfieithiadau) yn esblygu o hynny. Bydd darparwyr, er enghraifft, yn gallu darparu deunyddiau dwyieithog yn hytrach na derbyn cyfieithiadau, a bydd defnyddwyr mewn sefyllfa fwy positif i ddarllen y deunyddiau yn eu dewis iaith yn hytrach na'r iaith sydd yn fwy cyfarwydd ar gyfer darllen dogfennau ffurfiol.

Yn ogystal ag adnabod y gofodau hynny lle nad yw'r ddarpariaeth yn arwain at ddefnydd cynhyrchiol o iaith leiafrifol, rhaid adnabod hefyd y gofodau hynny lle mae angen darparu gwasanaeth dwyieithog. Wrth lunio polisiâu ieithyddol, y mae'n bwysig canolbwyntio nid yn unig ar yr hyn y gellir ei ddarparu ond hefyd ar yr hyn y dylid ei ddarparu. Golyga hyn feithrin cyswllt mwy uniongyrchol â'r defnyddwyr a hynny er mwyn canfod pa wasanaethau sydd yn bwysig iddynt o safbwynt defnyddio'r iaith, er mwyn arolygu'r meysydd hynny lle defnyddir yr iaith leiafrifol, ac er mwyn dyfeisio ffyrdd o feithrin y ddarpariaeth yn y sefyllfaoedd hynny. Ym maes y gyfraith, er enghraifft, yr hyn sydd yn

⁶⁴ Ceir trafodaeth ehangach o gynnwys Cynlluniau iaith yr asiantaethau gweinyddu cyfiawnder yn: Huws, *An Empirical Study into the Use of the Welsh Language in the Courts*, *op.cit.*, 158–93 a Huws, C.F., 'Sut Mae Cynllun Iaith Gwasanaeth Llysoedd Ei Mawrhydi yn Cymharu Gyda Chynlluniau Iaith y Gwasanaeth Llys a'r Pwyllgorau Llysoedd Ynadon?' (2006), 4(3), *Cylchgrawn Cyfraith a Pholisi Cymru* 229–313.

⁶⁵ Huws, 'Sut Mae Cynllun Iaith Gwasanaeth Llysoedd Ei Mawrhydi yn Cymharu Gyda Chynlluniau Iaith y Gwasanaeth Llys a'r Pwyllgorau Llysoedd Ynadon?', *op.cit.*, 229–313.

debygol o hybu defnydd iaith leiafrifol yw argaeledd dwyieithrwydd yn y sefyllfaoedd lle daw defnyddwyr i gysylltiad â darparwyr. Os bydd y cysylltiadau hynny yn digwydd yn ddwyieithog, gall y darparwyr sicrhau fod darpariaethau olynol yn digwydd drwy gyfrwng dewis iaith y defnyddiwr. Er enghraifft, fe all fod yn fwy manteisiol i ddefnyddwyr y llysoedd allu cyfathrebu ar lafar gyda chynrychiolwyr cyfreithiol, a chynorthwyr unigol mewn sefyllfaoedd un wrth un, nag i ddefnyddio'r iaith mewn gofod mwy cyhoeddus. Fodd bynnag, heb archwilio patrymau defnydd a diffyg defnydd, gall sefydliadau a mudiadau fod yn gweithredu polisiau mewn modd nad yw'n effeithio ar ymddygiad ieithyddol, drwy barhau i ymdrechu i ddarparu gwasanaethau sydd yn dieithrio defnyddwyr.

Yn yr un modd, o fewn y system addysg os gellir adnabod y dolenni cyswllt lle mae angen darpariaeth ddwyieithog, yna gellid newid ymddygiad ieithyddol. Eto y mae angen archwilio pa wasanaethau a ddefnyddir yn Gymraeg, ac ystyried pa wasanaethau a darpariaethau sydd yn debygol o effeithio ar ymddygiad ieithyddol. Gan hynny, fe all cyfieithu adnoddau pwnc arwain at fwy o barodrwydd i ddefnyddio'r Gymraeg fel cyfrwng astudio nag y gwnâi cyfieithu deunyddiau gweinyddol a gynhyrchir drwy gyfrwng y Saesneg. Nid yw cynnig cyfle i ddarllen deunyddiau drwy gyfrwng yr iaith ddewis yn newid ymddygiad oni bai eu bod yn ddeunyddiau sydd yn galluogi defnyddwyr i adeiladu ar y darpariaethau hynny mewn modd cynhyrchiol, naill ai drwy ddefnyddio'r iaith fel cyfrwng llafar neu fel cyfrwng ysgrifenedig. Fodd bynnag, oni bai bod rhuglder cynhyrchiol yn cael ei feithrin, y mae'n debygol y bydd y patrwm o ddiffyg defnydd a adwaenir gan Ni Ghearain yn parhau.

Er mwyn gweithredu'r polisiau cyfredol mewn modd ystyrion, felly, rhaid ystyried yn feirniadol pa ddarpariaethau nad ydynt yn llwyddo i newid ymddygiad ieithyddol, ac yna naill ai eu diwygio mewn modd a fyddai'n cyflawni'r nod hwn, neu werthuso pa ddarpariaethau sydd yn debygol o newid ymddygiad ieithyddol. Golyga hyn arfarnu lefelau defnydd, a chanfod pa wasanaethau y byddai'n fanteisiol i'w darparu. Os yw'r darpariaethau'n galluogi defnyddwyr i ddefnyddio'r Gymraeg mewn modd cynhyrchiol, yna gallant newid ymddygiad ieithyddol. Fodd bynnag, os mai defnydd goddefol o iaith leiafrifol a gynhyrchir, yna ni bydd newid mewn ymddygiad ieithyddol. Yr ail gam er mwyn torri'r gylchred diffyg defnydd, felly, yw'r cyfleoedd sydd yn bodoli ar gyfer gwerthuso polisi ieithyddol ac felly eu hesblygu yn sgil canfyddiadau ynghylch effeithrwydd y polisiau a fabwysiadir.

Gwendid 3: Defnyddio adnoddau mewn modd strategol

Mewn llawer sefydliad neu fudiad, y mae sawl adnodd dwyieithog eisoes yn bodoli. Yr adnodd pwysicaf er mwyn hybu newid mewn ymddygiad ieithyddol yw siaradwyr yr iaith leiafrifol. Fodd bynnag, yn aml ni bydd sefydliadau'n cynllunio eu gweithlu mewn modd sydd yn sicrhau fod y sawl sydd yn gallu gweithredu'n ddwyieithog yn cael y cyfle i wneud hynny'n effeithiol. Gan hynny, cam pwysig tuag at newid ymddygiad ieithyddol hirsefydlog yw i sefydliadau ystyried sut i ad-drefnu eu gweithlu mewn modd fydd yn sicrhau fod swyddogaethau lle mae angen darpariaeth ddwyieithog yn cael eu cyflawni gan y staff sydd yn weithredol ddwyieithog, tra bo swyddogaethau lle nad yw amlieithrwydd mor berthnasol yn cael eu cyflawni gan staff nad ydynt yn ddwyieithog. Yn y sefyllfa gyfreithiol, dylai'r pwyslais fod ar sicrhau fod y sawl sydd yn gyswllt cyntaf i ddefnyddwyr yn gallu

gweithredu'n ddwyieithog. Gallant hwy wedyn sicrhau fod cysylltiadau olynol yn gallu digwydd drwy gyfrwng dewis iaith y siaradwr. Hefyd, drwy rwyddhau'r cyfle i wneud dewis ieithyddol anarwyddocaol wrth gyfathrebu ar lafar, lleiheur effeithiau'r dieithrio a geir o ffurfioli ieithyddol. Gan hynny, fe all y sefydliadau gweinyddu cyfiawnder newid ymddygiad ieithyddol drwy greu gofodau lle gellir rhagdybio defnyddio'r Gymraeg mewn modd nad yw'n cynrychioli safiad penodol na defnydd o'r Gymraeg mewn sefyllfa ffurfiol.

Yn yr un modd, gall sefydliadau addysgol weithredu mewn modd a all wneud defnydd mwy ystyrlon o adnoddau cyfredol. Eto fe all addysgwyr nad ydynt yn medru'r Gymraeg ddarparu adnoddau uniaith mewn modd sydd yn rhyddhau'r staff dwyieithog i ddatblygu'r darpariaethau yn y Gymraeg. Hefyd gall swyddogaethau cyfieithu weithredu mewn modd sydd yn sicrhau darpariaeth o adnoddau sydd yn rhyddhau'r broses o gynhyrchu ar lafar ac yn ysgrifenedig drwy gyfrwng y Gymraeg.

Gellir adnabod hefyd sut y gall llunio cwricwlwm addysgol weithredu mewn modd sydd yn arwain at ddefnydd mwy strategol o adnoddau. Rhaid cydnabod nad yw'n bosib cynhyrchu drwy gyfrwng y Gymraeg yr holl adnoddau addysgol a gynhyrchir yn Saesneg. Fodd bynnag, mae'n bosib cynhyrchu a defnyddio adnoddau y gellir eu defnyddio ar draws meysydd pwnc ac is-ddisgyblaethau. O fewn y byd ymchwil, rhoddir pwyslais cynyddol ar waith ymchwil sydd yn aml-ddisgyblaethol ei naws, gan gyplysu arbenigedd cyfreithwyr a llenorion, gwleidyddion a theorïwyr perfformiad, daearyddwyr a gwyddonwyr biolegol. O fewn datblygiad adnoddau ar gyfer ieithoedd lleiafrifol, y mae cyfleoedd lu ar gyfer datblygu adnoddau aml-ddisgyblaethol o'r fath, a byddai'r rheiny'n arwain at gynhyrchu adnoddau a fyddai, yn eu tro, yn arwain at ddefnydd cynhyrchiol o iaith leiafrifol gan ystod ehangach o fyfyrwyr.

Ofer ydyw dadlau petai mwy o staff neu fwy o adnoddau, neu fwy o arian, y byddai sefyllfa iaith leiafrifol yn well – gwirionedd sefyllfa iaith leiafrifol yw'r angen i ddefnyddio'r adnoddau sydd yn bodoli, a'r gallu i greu adnoddau newydd mewn modd strategol. Fodd bynnag, er anodded y dasg hon, mae'n dasg y gellid ei chyflawni o sicrhau bod defnyddwyr a darparwyr yn chwarae rôl mwy blaenllaw wrth lunio polisiau ieithyddol.

Casgliad

Gwelir felly fod potensial i weithredu'r fframweithiau cyfredol mewn modd llawer iawn mwy ystyrlon. Tueddir ar hyn o bryd i'w defnyddio mewn modd sydd yn cynnig ateb sydyn i'r gofynion, ond mewn modd nad yw'n newid ymddygiad ieithyddol a fyddai'n rhyddhau'r broses o sicrhau fod siaradwyr yr iaith leiafrifol yn gallu defnyddio'r iaith mewn sefyllfaoedd ymarferol. Ni bydd deddfwriaeth ychwanegol yn newid hyn, gan nad yw'r sawl sydd yn llunio'r ddeddfwriaeth yn debygol o weld yr angen i newid ymddygiadau ieithyddol cyfredol. Fodd bynnag, gyda gweledigaeth a thrwy gynllunio ar gyfer blaenoriaethu'r sefyllfaoedd lle mae angen darpariaeth ddwyieithog sydd yn arwain at ddefnydd cynhyrchiol gan ddefnyddwyr, gellir defnyddio'r ddarpariaeth gyfredol mewn modd positif fydd yn llwyddo i newid ymddygiad ieithyddol. Rhaid torri'r cylch diffyg defnydd. Rhaid creu cylchred newydd.

Llyfryddiaeth ddethol

Aitchison, J a Carter, H., *Spreading the Word: the Welsh Language 2001* (Talybont, Y Lolfa, 2004).

Ambrose, J. a Williams, C.H., *Scale as an Influence on the Geolinguistic Analysis of a Minority Language* (Adran Ddaeryddiaeth a Daeareg, North Staffordshire Polytechnic, 1981).

Bwrdd yr Iaith Gymraeg, 'Trosglwyddo'r Iaith o Fewn y Teulu. Dadansoddiad Ystadegol' www.byig-wlb.org.uk/Cymraeg/cyhoeddiadau/Cyhoeddiadau/550.doc (Cyrchwyd Awst 24ain, 2010).

Cameron D., 'Language endangerment and verbal hygiene: history, morality and politics' Yn Duchêne, A. a Heller, M., *Discourses of Endangerment* (Continuum, Llundain, 2008), 268–85.

Deddf yr Iaith Aeleg 2005 (2005, asp 7).

Deddf yr Iaith Gymraeg 1993 (1993, c.38).

Deddf Llysoedd Cymru 1942 (5 & 6 Geo 6 c.40.)

The Education (National Curriculum) (Exceptions in Welsh at Key Stage 4), Regulations 1994 SI 1270.

Estyn. Darpariaeth Gymraeg a Dwyieithog ar Gyfer Dysgwyr 14-19 Oed. http://estyn.co.uk/ThematicReports/cy_0508_Darpariaeth_Gymraeg_a_dwyieithog_ar_gyfer_dysgwyr_14_19_oed.pdf (Cyrchwyd Awst 23ain, 2010).

Fishman, J.A., *Can Threatened Languages Be Saved?* (Multilingual Matters, Clevedon, 2001).

Fishman, J.A., *Do Not Leave Your Language Alone* (Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, NJ, 2006).

Heller, M., 'The Politics of Codeswitching and Language Choice'. Yn Eastman, C. M. (gol.), *Codeswitching*. (Multilingual Matters, Clevedon, 1992), 123–42.

Herman, S.R., 'Explorations in the Social Psychology of Language Choice'. Yn Fishman, J.A. (gol.), *Readings in the Sociology of Language* (Mouton & Co, The Hague, 1968), 492–511.

Huws, C.F., *An Empirical Study into the Use of the Welsh Language in the Courts in the Twenty-First Century* (Traethawd doethuriaeth, Aberystwyth, 2005).

Huws, C.F., 'Sut Mae Cynllun Iaith Gwasanaeth Llysoedd Ei Mawrhydi yn Cymharu Gyda Chynlluniau Iaith y Gwasanaeth Llys a'r Pwyllgorau Llysoedd Ynadon?' (2006), 4(3), *Cylchgrawn Cyfraith a Pholisi Cymru* 229–313.

Huws, C.F., 'Iaith y Nefoedd ac Iaith y Llysoedd' (2007), 38, *Cambrian Law Review*, 117–44.

Jones, B.M., *Ar Lafar ac Ar Bapur* (Y Ganolfan Astudiaethau Addysg, Aberystwyth, 1993).

Jones, K. a Morris, D., 'Welsh Language Socialisation Within the Family' (2007), 20(1), *Contemporary Wales*, 52–70.

Judge, A., *Language Policies and the Survival of Regional Languages in France and Britain* (Palgrave Macmillan, Houndmills, 2007).

Llywodraeth Cynulliad Cymru, *Strategaeth Addysg Cyfrwng Cymraeg*, Ebrill 2010. <http://wales.gov.uk/docs/dcells/publications/100420welshmediumstrategy.pdf> (Cyrchwyd Awst 16eg, 2010).

The Lord Chancellor's Sub-Committee on the Welsh Language, *A Report of the Criminal Justice Sub-Committee on the use of the Welsh Language in the Criminal Justice System in Wales* (2002).

Mac Giolla Chríost, D., 'Globalisation and Transformation: Language Planning in New Contexts'. Yn Nic Craith, M., *Language Power and Identity Politics* (Palgrave Macmillan, Houndmills, 2007), 21–43.

May, S., 'Misconceiving Minority Language Rights: Implications for Liberal Political Theory'. Yn Kymlicka, W. a Patten, A., *Language Rights and Political Theory* (Gwasg Prifysgol Rhydychen, 2003), 123–53.

Morris, D. a Williams, G., *Language Planning and Language Use: Welsh in a Global Age* (Gwasg Prifysgol Cymru, Caerdydd, 2000).

Myers-Scotton, C., 'A Theoretical Introduction to the Markedness Model'. Yn Myers-Scotton, C., *Codes and Consequences: Choosing Linguistic Varieties*. (Gwasg Prifysgol Rhydychen, 1998), 18–38.

Myers-Scotton, C., *Multiple Voices: An Introduction to Bilingualism* (Blackwell Publishing, Malden a Rhydychen, 2006).

Ni Ghearain, H., 'Yr Iaith Wyddeleg a'r Gyfraith: Rhai Materion o Ran Statws a Chorpws' (2007), 38, *Cambrian Law Review*, 1–38.

Owen, R., 'Welsh Medium Education at Glamorgan', UK Centre for Legal Education, Curriculum Content and Development. Cyhoeddwyd 2004. <http://www.ukcle.ac.uk/resources/curriculum-content-and-development/owen/> (Cyrchwyd Awst 23ain, 2010).

Phillipson, R., *English Only Europe: Challenging Language Policy* (Routledge, Llundain, 2003).

Preece, S., *Posh Talk: Language and Identity in Higher Education* (Palgrave Macmillan, Houndmills, 2009).

Sadler, D.R., 'Formative Assessment and the Design of Instructional Systems' (1989), 18, *Instructional Science*, 119–44.

Shohamy, E., *Language Policy: Hidden Agendas and New Approaches* (Routledge, Llundain, 2006).

Torrance, H., a Pryor, J., *Investigating Formative Assessment: Teaching Learning and Assessment in the Classroom* (Open University Press, Buckingham, 1998).

Turell, M.T., 'Spain's Multilingual Make-up: Beyond, Within and Across Babel'. Yn Turell, M.T., *Multilingualism in Spain* (Multilingual Matters, Clevedon, 2001), 1–57.

Williams, G., *Sustaining Language Diversity In Europe* (Palgrave Macmillan, Houndmills, 2005).

Williams, G., 'Legal Education in Welsh' (2005), 39(3), *The Law Teacher*, 259, 260.

Y Pwyllgor Cyllid, *Adroddiad ar Oblygiadau Ariannol Mesur Arfaethedig y Gymraeg*, Awst 2010. <http://www.cynulliadcymru.org/cr-ld8186> (Cyrchwyd Medi 6ed, 2010).

Young, E.M., *Chwarter i Hanner Nos – A Oes Modd Datrys Picil Addysg Uwch Cyfrwng Cymraeg?* (UCAC, Aberystwyth, 2005), 13.

Ystadegau Gwladol, *Y Gymraeg mewn Sefydliadau Addysg Uwch, 2007/08. SB 40/2009* (Mehefin 2009). <http://wales.gov.uk/docs/statistics/2009/090630sb402009cy.pdf> (Cyrchwyd Awst 23ain, 2010).